

PREBIVALSTVO HRIBOVSKIH KMETIJ NA POHORJU

Milan Natek *

Uvod

Dosedanja preučevanja hribovskih kmetij na Pohorju in v njegovem južnem sosedstvu, na območju Vitanjskih Karavank, so prinesla nekatera nova spoznanja o njihovem pridelovalno-gospodarskem, socialnem in prebivalstvenem stanju. Kot povsod drugod na Slovenskem, so tudi na obravnavanem območju doživljala hribovska kmečka gospodarstva najrazličnejše vzpone in padce, kar se je neposredno kazalo v spreminjanju kulturne pokrajine. Tudi vse oblike in sistemi novjših razvojnih teženj in usmeritev so odmevali v spreminjanju gospodarske usmerjenosti hribovskih domačij, v obsegu in strukturi njihove zemljiške posesti, v prenekaterih demografskih sestavinah na kmetijah živečega prebivalstva. Spremembe se kažejo v oblikah, obsegu in funkcionalnem značaju kmečkih domov, pa v njihovi medsebojni povezanosti, kakor tudi v načinih prometne in obče socialne komunikacije z dolinskimi predeli in njihovimi krajevnimi središči.

Hribovska območja na Slovenskem, ki so poseljena s samotnimi kmetijami in (manjšimi) gručastimi zaselki, so doživela v zadnjih sto letih korenito gospodarsko, socialno in fiziognomsko prenovu. (Podrobnosti prim.

* *Dipl.geogr. . Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, SLO*

Meze, 1986, in v študiji navedeno literaturo). Z njo se je spremenila gostota obljudenosti, ki je bila v preteklih desetletjih višja, kot je danes. Še v nedavni preteklosti, v časih pred intenzivnejšimi industrializacijskimi vplivi in učinki, je bila večina hribovskih območij agrarno prenaseljena. Ta se je med drugim kazala v neustrezni in negospodarni izrabi razpoložljive kmečke delovne sile. Poleg številčno močne družine so živeli in delali na kmetijah še neporočeni strici in tete, hlapci in dekletke ter pastirji. Pri najrazličnejših kmečkih opravilih so se jim pridružili še dninarji, ki so kot najemniki bivali v kmečkih kočah, ali pa so prihajali na delo s svojih kajž ali manjših posestev. Tej množici na kmetijah ali ob njih živeče kmečke delovne sile so se občasno pridružili še ljudje iz dolinskih neagrarnih središč (takoimenovani sevcji ali setnikarji). Z delom ob konicah kmečkih opravil so odslužili košček najete zemlje, na kateri so pridelovali predvsem krompir in le redki še druge njivske posevke. Skratka, pred drugo svetovno vojno in prvo desetletje po njej je pri vseh večjih in trdnjših domačijah sedelo za mizo po deset in več odraslih, za delo sposobnih ljudi (prim. tudi Gams, 1983, 161).

V zadnjih štirih desetletjih ali manj, ko so nastajala v dolinah nova središča neagrarnih dejavnosti, so prihajali vabljivi industrializacijski vplivi domala do vseh, tudi do najbolj oddaljenih in zakotnih, a gospodarsko še vedno trdnih hribovskih domačij. S tem se je začelo zaposlovanje in izseljevanje kmečkih ljudi iz najbolj oddaljenih in težko dostopnih samin. Z elektrifikacijo in izgradnjo gostega prometnega omrežja, ki danes povezuje večino hribovskih kmetij med seboj in s krajevnimi središči v dolinah, se je pričela mehanizacija kmečke pridelave (Meze, 1981). Vse to je vplivalo na korenite spremembe v gospodarski in proizvodni usmerjenosti hribovskih samin. Depopulacija, deagrarizacija hribovskih predelov in mehanizacija kmečkih obratov so prispevale k naglemu razkroju avtarkije, ki se je kazala v polikulturnem sistemu poljedelstva in živinoreje. V šestdesetih in sedemdesetih letih so začeli hribovski kmetje najprej opuščati pridelavo žitaric, ki so pomenile osnovo za oskrbo z domačim kruhom. V zadnjem poldrugem desetletju je večina nekdanjih njiv, ki so predstavljale v preteklosti glavnino obdelovalne oziroma kmetijske zemlje, spremenila svojo namembnost. Največ njiv so namenili travnikom. Danes

so krompir, manjše parcele ozimnih ali jarih žit, skuha in silažna koruza glavni in še edini posevki. V povojnih desetletjih so se zmanjšale njivske površine od 50 do 80 %, in sicer predvsem na račun povečanja travnikov in pašnikov in le izjemoma tudi gozdov.

Danes sta živinoreja in gozdarstvo panogi, ki dajeta hribovskim kmetijam osnovne vire za preživljanje njihovega prebivalstva in za nadaljnji razvoj kmečkih obratov. Podoba je, da so hribovske kmetije, ki v Pohudinu in na Pohorju merijo v povprečju po 25,50 ha (od tega odpade 63 % na gozdove), še premajhne, da bi zmogle gospodarno zaposliti vse ljudi, ki živijo v njihovih domovih. Zato je precejšen del njihovega aktivnega prebivalstva zaposlen v neagrarnih dejavnostih, ki so razpršene v večjih dolinskih naseljih. Sožitje med kmečkim delom in neagrarno zaposlitvijo, ki zagotavlja kmečkim družinam socialno varnost in gospodarsko trdnost, se kaže v naštetih oblikah vsakdanjega načina življenja pa v načinih in oblikah rabe kmetijske zemlje, v proizvodni usmerjenosti in tehnološki opremljenosti kmetij, v oblikah kmečkih domov itd. Navedene značilnosti in prenekatere druge novosti, ki so se v zadnjih desetletjih uveljavile in udomačile v hribovitem svetu, dajejo povsem nov utrip in nove razsežnosti v razvoju kulturne pokrajine.

Metodološka zasnova in viri

Prikaz prebivalstvenih značilnosti na obravnavanih območjih temelji na osnovi podatkov, ki so bili zbrani v času terenskega preučevanja kmetij na Pohorju in v Pohudinu, in sicer v drugi polovici osemdesetih let. V obravnavo so bile praviloma zajete domačije, ki posedujejo 10 ha in več skupne zemljiške posesti in katere imajo selišča svojih domov v nadmorski višini 600 m in več (Meze, 1980, 145-146). Za vsako obravnavano kmetijo so s prebivalstvenega področja zbrani podatki o velikosti družin pa spolni, starostni in zaposlitveni sestavi družinskih članov, priselitvah, kraju zaposlitve itd. To so osnovni podatki, ki nudijo vpogled v temeljne strukture prebivalstva, ki je živelo in delalo na hribovskih kmetijah.

Podatki o kmetijah na Slovenjgraškem Pohorju so bili povzeti iz objavljene študije akad. prof. dr. I. Gamsa - Hribovske kmetije Slovenjgraškega Pohorja (Geografski zbornik, XXIII, 1983) kakor tudi iz njegovega arhivskega gradiva*.

Kmetije obravnavanega območja so razpršene v 86 naseljih, ki pripadajo 8 upravnim občinam. To so občine: Celje (s 7 naselji in 61 kmetijami), Dravograd (Otiški Vrh in Sv. Danijel z 32 domačijami), Maribor (50 kmetij v 3 naseljih), Radlje ob Dravi (8 naselij s 124 kmetijami), Ruše (42 domačij v 7 naseljih), Slovenj Gradec (13 naselij s 179 kmetijami), Slovenska Bistrica (27 naselij in 259 kmetij) in Slovenske Konjice (278 kmetij v 19 naseljih).

Zaradi preglednejše in nazornejše predstavitve obravnavanih podatkov smo obravnavano ozemlje razdelili na 12 območij. Ta predstavljajo zao-krožene naravne enote oziroma celote, predvsem pa gravitacijska zaledja posameznih dolinskih središč. S tega vidika je bilo Pohorje razdeljeno na 10 predelov, ki si sledijo od juga v smeri urnega kazalca takole: Vitanjsko (Mislinjsko), Slovenjgraško, Dravograjsko, Vuzeniško, Ribniško-Vuhreško, Lovrenško-Ruško, Hočko-Slivniško, Bistriško, Oplotniško in Zreško Pohorje (oziroma območje). To so tiste gospodarsko-socialne, homogene in zaključene pokrajinske enote, ki imajo že dlje časa enak, oziroma soroden družbeno-gospodarski razvoj. Nekdanja naselja s krajevno upravo, osnovno šolo, farnim središčem, pošto, trgovino z drugimi območnimi infrastrukturnimi funkcijami, so bila kot gravitacijska jedra pomembna za celosten razvoj svojega zaledja. V marsikaterem pogledu velja to še danes, pa čeprav so ceste marsikje spremenile in preusmerile nekdanje prometne tokove in s tem tudi privlačnost posameznih središč.

* Tudi na tem mestu sem dolžan zahvalo prof. dr. I. Gamsu, ki mi je dal na razpolago celoten arhiv terenskega dela, ki ga je opravil v poletju 1982. leta. Na tej osnovi je bilo mogoče sestaviti pregled za celotno Pohorje.

Število ljudi na kmetijo in njihova spolna sestava

Z gospodarskimi in socialnimi spremembami se je menjaval človekov odnos do zemlje, kmečke posesti in sploh do dela na kmetiji. Z deagrarizacijo in depopulacijo so se spremenile med prebivalstvom tudi nekdane vrednote, ki so temeljile na zemljiški posesti. Velikost kmečkega obrata in nadpovprečno število ljudi, ki jih je združevalo kmečko gospodinjstvo, sta bila praviloma merilo za gospodarsko trdno in uspešno domačijo. Z industrializacijo podeželja, ki je zajela tudi hribovska območja, so bila prevrednotena nekdanja merila gospodarske uspešnosti kmetij. Specializirana, domala že monokulturna tržna usmerjenost kmetij, bližina trga, visoka stopnja mehaniziranosti kmečkih opravil, nova ali obnovljena in posodobljena ter funkcionalno opremljena poslopja kmečkega doma so zunanje značilnosti uspešnih in gospodarsko trdnih hribovskih kmetij. Število ljudi na kmetiji ni več pomembnejši kazalec njegove proizvodne uspešnosti in socialne varnosti kmečke družine.

V drugi polovici osemdesetih let je živel na 10 pohorskih in karavanških kmetijah v povprečju po 49 ljudi. To je neprimerno manj, kot še pred nekaj desetletji. Na kmetijah ostaja čedalje manj ljudi. Zakonca, ki sta gospodarja, njuni otroci, ki se praviloma šolajo in kasneje zaposlijo in odselijo ter stara starša kot (kmečka) upokojenca oziroma preužitkarja. Tu in tam je navedeni sestav kmečke družine dopolnjen še s kakšnim (domačim) invalidom, občinskim socialnim podpirancem, posvojenim otrokom ali rejencem. Več kot polovica kmetij pošilja dnevno svoje ljudi na delo v dolino. Takšna je današnja socialna in sorodstvena sestava prebivalstva, ki živi na hribovskih saminah.

Podrobnejša analiza števila ljudi na kmetijo je pokazala značilne razlike med posameznimi območji. Največ ljudi so imele domačije na Zreškem (po 5,4 ljudi), Vitanjskem, Oplotniškem, Bistriškem, Vuzeniškem (po 5,1) in Mislinjsko-Slovenjgraškem Pohorju (5,0). Znatno pod povprečjem so bile domačije na dravograjskem (4 preb.), ribniško-vuhreškem, hočkoslivniškem, ruško-lovrenškem območju kakor tudi v Vitanjsko-doliškem podolju.

Izračun korelacije med številom ljudi na kmetijo in njeno velikostjo je pokazal, da je med njima zelo nizka povezanost ($r = -0,28170$). Ob tem pa smo spoznali, da je velika soodvisnost med velikostjo posesti in gostoto obljudenosti ($r = -0,89325$): čim manjša je gostota, tem večja je velikost kmečkega obrata. Determinacijski koeficient pokaže ($r^2 = 0,79785$), daje kar 80 % vzrokov za gostoto poseljenosti odvisnih od velikosti kmečkega gospodarstva.

Med prebivalstvom na kmetijah so prevladovali moški (50,8 %) in le 49,2 % je bilo žensk. Primerjava s širšim območjem je pokazala, da na njem prevladujejo ženske, in sicer s 50,2 %. Razlike med deležem moškega prebivalstva na kmetijah in njihovim zaledjem opozarja, da so kmetije z vsemi svojimi pridevki in posebnostmi samosvoja jedra gospodarskega in socialnega razvoja, ki zahtevajo za svojo nadaljnjo rast in proizvodno preobrazbo več moških kot ženske delovne sile. Ob tem ne smemo prezreti ugotovitev, da je čedalje več gospodarjev neporočenih in da je industrializacija v svoj zaposlitveni krog vključila več moških kot žensk. Poleg tega ugotavljamo, da je večina zaposlenih žensk zapustila rodni dom in se je preselila v bližino kraja zaposlitve.

Največ moškega prebivalstva so imele kmetije na Ribniško-Vuhreškem Pohorju (56,1 %) in hočko-slivniškem območju (55,1 %), pa čeprav je delež moških v sklopu vsega tamkajšnjega prebivalstva (49,6 %) enak povprečju za širši predel. Kmetije na treh območjih, in sicer na Zreškem (49,3 %), Ruško-Lovrenškem (49,2 %) in Slovenjgraškem Pohorju (48,8 %) so imele manj moških kot žensk (prim. Gams, 1983, 177).

Aktivno prebivalstvo na kmetijah

Na kmetijah je živelo 3.137 aktivnih prebivalcev, ali v povprečju po 31 odraslih in za delo sposobnih ljudi na 10 kmetijah. Tudi v tem pogledu so občutne razlike med posameznimi predeli Pohorja. Največ aktivnega prebivalstva so imela domačije na Vitanjskem (3,5 preb.), Oplotniškem, Slovenjgraškem in Zreškem Pohorju ter v naseljih srednjega Pohudinja.

Najmanj delovne sile premorejo samine na ribniško-vuhreškem (2,5 preb.), dravograjskem, vuzeniškem in lovrenškem predelu, to je v severnih območjih Pohorja. Ob tem ugotavljamo, da je velikost kmetije pomembno vplivala na število aktivnega prebivalstva, saj je korelacija med navedenima pojavoma srednje velika in znaša $r = -0,63963$. Ali drugače zapisano: dve petini razlogov za številčno stanje aktivnega prebivalstva sta odvisni od velikosti kmečkih gospodarstev, 60 % vzrokov pa odpade na druge dejavnike ($r^2 = 0,40903$).

Poznana je splošno veljavna resnica, da je med prebivalstvom na kmetijah višji delež aktivnih kot v okviru drugih socialno-zaposlitvenih skupin. Na Pohorju in v njegovem sosodstvu je bilo med prebivalstvom 1991. leta 44 % aktivnih, kmetije pa so imele kar 66 % aktivnih. Tudi v tem podatku se kaže nadvse racionalna struktura na kmetijah živečega prebivalstva. To ni samo posledica skrajno neugodne demografske strukture, temveč tudi izredno nizkega deleža otrok, ki obiskujejo srednje in visokošolske zavode. Doslej se je večina kmečkih otrok zadovoljila s poklicno in srednješolsko izobrazbo in le redki nadaljujejo šolanje na univerzi.

Med prebivalstvom na kmetijah v Pohudincu ter na Oplotniškem Pohorju je bilo več kot dve tretjini aktivnih zaposlencev. Le nekaj nad polovico jih je bilo na vuzeniškem, bistriškem, ribniškem in zreškem območju. Tudi med aktivnim prebivalstvom po kmetijah so prevladovali moški; nanje je odpadlo v povprečju 50,7 %. Pri tem smo ugotovili, da je delež moškega prebivalstva po posameznih območjih dokaj enakomerno usklajen z odstotkom moških zaposlencev. To potrjuje tudi korelacijski koeficient med navedenima pojavoma ($r = +0,65890$); njegova vrednost je v mejah srednje soodvisnosti. Skratka, delež aktivnih moških je vsaj za 10 % nad deležem celokupnega moškega prebivalstva. Tudi delež vsega aktivnega prebivalstva, ki je živel na kmetijah, je v povprečju kar za 20 % višji kot odstotek zaposlenega prebivalstva, ki živi na širšem območju Pohorja in vitanjskih Karavank. Vsi ti razločki in razlike opozarjajo, da je na kmetijah oziroma v njihovih gospodinjstvih osredotočena delovna sila, ki je namenjena tako kmetijstvu kakor tudi neagrarnim dejavnostim.

Tabela 1: Število in velikost kmetij in prebivalstvo hribovskih kmetij na Pohorju in v Vitanjskih Karavankah

Območje	Povp.				Aktivno prebivalstvo					
	Št. kmetij	vel. kmet. v ha	Št. Sku-paj	preb. moški	Sku-paj	Moški	Zaposleni vsi	moški	Kmeti vsi moški	
Vitanjske Karavanke	124	19,64	596	303	396	182	132	83	264	99
Vitanj.-doliško podolje	58	17,59	270	135	182	89	53	36	129	53
Vitanjsko Pohorje	97	18,64	490	249	337	168	78	56	259	112
Zreško Pohorje	102	24,62	554	273	318	160	100	58	218	102
Oplotniško Pohorje	104	21,65	534	270	358	189	126	89	232	100
Bistriško Pohorje	155	25,63	798	400	448	235	123	78	325	157
Hočko-Slavn. Pohorje	50	26,42	227	125	140	79	36	23	104	56
Lovren.-ruško Pohor.	42	47,69	195	96	119	65	34	22	85	43
Ribn.-Vuhr. Pohorje	83	37,10	362	203	205	116	63	47	142	69
Vuzeniško Pohorje	41	30,32	209	110	116	60	33	20	83	40
Dravograjsko Pohorje	32	24,53	128	64	82	42	33	21	49	21
Sl.Gr. (Misl.) Pohor.	137	27,10	691	337	436	207	178	88	258	119
SKUPAJ	1.025	25,50	5.054	2.565	3.137	1.592	989	621	2.148	971

Neagrarni zaposlenci kot dnevni vozači

Razmerje med kmečko delovno silo in neagrarnimi zaposlenci je bilo kakor 2,2 : 1 oziroma 68,5 % : 31,5 %. Na dva kmečka delavca je prišel po en zaposlenec, ki je delal izven kmetije. Razmerje med kmeti in (drugimi) delavci je silno pisano po posameznih območjih, in se giblje v razmerju 3,3 : 1 (Vitanjsko Pohorje) in 1,5 : 1 (Slovenjgraško in Dravograjsko Pohorje). Ugotovljeno je, da velikost kmetije le rahlo vpliva na število neagrarnih zaposlencev ($r = 0,41976$), medtem ko delež neagrarnih zaposlencev domala ni v nobeni povezavi z velikostjo kmečkega obrata ($r = -0,7004$). Potemtakem je številčno stanje dnevnih migrantov odvisno od prometnic in bližine zaposlitvenih središč ter njihovih zaposlitvenih zmogljivosti, tradicije, gospodarske, socialne in demografske strukture gospodinjstev oziroma družin po kmetijah.

Naselje Kozjak na območju Vitanjskih Karavank
The Settlement of Kozjak in the Area of Vitanjske Karavanke

Paka pri Vitanju s samotnimi kmetijami, ki imajo posest v obliki odprtih celkov
The Hamlet Paka pri Vitanju with Secluded Farms and their Landholdings

GEOGRAFSKI POLOŽAJ POHORJA Z JUŽNIM SOSEDSTVOM IN NJEGOVA REGIONALNA ČLENITEV
 THE GEOGRAPHIC LOCATION OF POHORJE AND OF THE SOUTHERN NEIGHBORHOOD AND ITS REGIONAL ALLOTMENT

- 1 = Vitanjske Karavanke
- 2 = Vitanjsko podolje
- 3 = Vitanjsko Pohorje
- 4 = Slovenjgraško Pohorje
- 5 = Dravogrsko Pohorje
- 6 = Vuzeniško Pohorje
- 7 = Ribniško Pohorje
- 8 = Lovrenško-Ruško Pohorje
- 9 = Hočko-Slivniško Pohorje
- 10 = Bistriško Pohorje
- 11 = Oploziško Pohorje
- 12 = Zreško Pohorje

Med neagrarnimi zaposlenci prevladujejo moški: nanje odpade kar 63 % dnevnih vozačev, na ženske le 37 %. Med dnevnimi vozači odpade na moške najvišji delež na ribniško-vuhreškem (75 %), vitanjskem (72 %) in oplotniškem območju (71 %). Relativno najvišji delež zavzemajo ženske kot dnevne migrantke, ki so zaposlene izven doma, v območjih Slovenj-graškega (51 %), Zreškega (42 %) in Vuzeniškega Pohorja (39,4 %; prim. tudi Gams, 1983, 177-178).

Dve petini moške delovne sile, ki je živela na kmetijah, sta delali izven kmetijstva, med aktivnimi ženskami jih je delalo doma 76 %, 24 % pa drugje. Tudi na tem področju so razlike med območji: največ moških je bilo zaposlenih izven kmetij na dravograjskem (50 %), karavanškem (46 %) in oplotniškem območju (47 %), medtem ko je bilo med ženskami najmanj kmetic na slovenjgraškem (39 %), dravograjskem (30 %) in zreškem predelu Pohorja (27 %).

Različne stopnje neagrarnih zaposlencev in krajevne razlike med spoloma odsevajo strukturo delovnih mest, značaj in možnosti neagrarnih zaposlitev, kvalifikacijsko-izobrazbeno sestavo na kmetijah živečega prebivalstva itd.

Neagrarne zaposlitve, ki so povezane z dnevnim vožastvom, vnašajo v pokrajino ter v oblike njene sodobne transformacije nove poteze in vsebinske nastavke, ki so značilni za industrijsko-suburbanizirana območja (prim. tudi Ravbar, 1990; Klemenčič, 1991, 29-32). Poleg navedenih fiziognomskih sprememb, doživljajo močno transformacijo tudi druge pokrajinske sestavine in regionalne strukture. V njej so zarisani prenekateri vzroki, da se danes spreminja hribovska pokrajina hitreje kot v preteklosti. Z njo pa se spreminjajo tudi vse vrednote, ki so prihajale s podeželja.

Kmečka delovna sila

Pohorske in karavanške domačije so imele v povprečju nekaj več kot po dva doma zaposlena človeka. Največ kmečkih zaposlencev - kmetov so

imele samine na Vitanjskem (2,67 preb. na kmetijo) in Oplotniškem Pohorju (2,2 člana) ter v naseljih Vitanjsko-doliškega podolja (2,2). Najmanj kmečke delovne sile je prišlo na kmečko gospodarstvo na območju Dravograjskega (15 oseb na 10 kmetij) in Ribniško-Vuhreškega Pohorja (17 oseb). Ob tem je utemeljeno vprašanje: ali je število kmečke delovne sile odvisno od velikosti kmetije? Izračun korelacije je pokazal, da med njima ni nikakršne vzročne povezave ($r = +0,06934$). Število aktivnih kmečkih žena je v znatni meri odvisno od velikosti domačije ($r = -0,66403$). Precej manjša je soodvisnost med kmetkami in deležem kmetijskih obdelovalnih površin v sklopu celotne zemljiške posesti ($r = -0,36947$). Prav tako neznatna je korelacija med številom kmetic na domačijo in povprečno velikostjo kmetijske obdelovalne zemlje ($r = -0,29961$). Navedena iskanja vzrokov za obstoječe razlike med zemljiško posestjo in številom kmetic niso dala zadovoljivih odgovorov. Vzroki in pogoji za prevlado kmetic v okviru kmečke delovne sile so potemtakem kompleksni in izvirajo iz specifičnih gospodarskih, socialnih, demografskih in drugih struktur. Skratka, pri nakazani strukturni zasnovi kmečke delovne sile so bile neposredno prisotne tiste kompleksne pokrajinske oziroma regionalne sestavine, ki odločujoče vplivajo in usmerjajo razvoj kulturne (tudi hribovske) pokrajine.

Več kot tretjina pohorsko-karavanških kmetij se otepa s pomanjkanjem ustrezne kmečke delovne sile. Največ takšnih domačij je bilo v severovzhodnih območjih Pohorja in v Vitanjskih Karavankah. Brez primerne kmečke delovne sile je bilo kar 56 % domačij na dravograjskem območju, 45 % na ribniško-vuhreškem predelu in 40 % na Lovrenškem Pohorju in v Karavankah. Z ustrezno kmečko delovno silo je razpolagalo kar tričetrť domačij v naseljih Vitanjskega in Vuzeniškega Pohorja. Največ in sicer 22 % pohorskih kmetij je bilo brez kmetov - moških v starosti od 16 do 65 let. Desetina obravnavanih domačij je bila brez kmetic v navedeni starostni skupini in 40. kmetijam je primanjkovalo tako moških kot žensk, ki bi delali samo doma na zemlji. S tem pa nikakor ne trdimo, da so kmetije brez aktivnega prebivalstva; imajo ga in je zaposleno v neagrarnih panogah.

Primanjkljaj potrebne in ustrezne kmečke delovne sile se zrcali v najrazličnejših pojavnih oblikah, ki (praviloma) neposredno vplivajo na gospodarsko in pridelovalno usmerjenost domačij, kakor tudi na njihov vsakdanji socialni položaj. Tudi pomanjkanje kmečke delovne sile moremo vrednotiti z različnih vidikov, ki pojasnjujejo vzroke za pospešeno razslojitev kmečkega prebivalstva in podeželja. Med njimi so premajhna zemljiška posest, bližina zaposlitvenih središč, starostna razlika med gospodarjem in zaposlenimi otroki, zemljiško-posestne, še zlasti lastninske razmere, skorajšen prevzem kmečkega gospodarstva itd. Vse to so pomembni činitelji, kriteriji in izhodišča, ki neposredno vplivajo na mnoge demografske sestavine kmečkega življa.

Tabela 2: Kmetije brez aktivne kmečke delovne sile in socialno-gospodarska sestava gospodinjestev

Območje	Kmetije nimajo aktivne kmečke delovne sile				Gospodinjstva			
	Brez moških	Brez žensk	Brez moških in žensk	Sku- paj	Kmečka (čista)	Mešana	Polčista	Skupaj
Vitanjske Karavanke	42	7	1	50	47	34	43	124
Vitanj.-doliško podolje	15	6	–	21	22	19	17	58
Vitanjsko Pohorje	16	5	2	23	51	31	15	97
Zreško Pohorje	28	7	2	37	39	45	18	102
Oplotniško Pohorje	28	8	2	38	34	58	12	104
Bistriško Pohorje	28	12	7	47	72	54	29	155
Hočko-Sliven. Pohorje	6	9	2	17	23	19	8	50
Lovren.-ruško Pohor.	7	9	1	17	15	10	17	42
Ribn.-Vuhr. Pohorje	18	14	5	37	36	30	17	83
Vuzeniško Pohorje	5	3	3	11	17	21	3	41
Dravograjsko Pohorje	11	3	4	18	11	13	8	32
Sl.Gr. (Misl.) Pohor.	26	12	11	49	58	34	45	137
SKUPAJ	230	95	40	365	425	368	232	1.025

Sklep

S prikazanimi demografskimi sestavinami je mogoče opredeliti prebivalstveni potencial pohorskih kmetij. V njem je nakopičena tista osnovna preoblikovana moč, ki spreminja proizvodno-gospodarske, socialne, družbene in druge pokrajinske vrednote in z njimi vred vpliva na transformacijo celotne pokrajine. Prebivalstvo in njegove sestavine so pomembna pokrajinska prvina, ki je neločljivo povezana z vsakdanjim utripom celotnega pokrajinskega sistema.

Prebivalstvene strukture hribovskih domačij v Pohudincu, na Pohorju in v njegovem sosodstvu (npr. Pomežje) so nastale pod močnimi ter učinkovitimi vplivi in posegi, ki so jih izžarevala domala vsa neagrarna središča, ki so na obrobju obravnavanih predelov. Bližina večjih zaposlitvenih jeder je s svojimi vabljivimi ponudbami izvabljala delovno silo s kmetij, ki se po opravljenem delavniku še vedno vrača na svoje domove. V geografski legi in položaju se kažejo posebnosti in prednosti obravnavanih kmetij in njihovih območij. Pohorje s Pohudincem je namreč obkroženo s prometnimi dolinami in večjimi kotlinami, kjer so stara industrijska žarišča z neštetimi novimi možnostmi in oblikami zaposlitve (prim. Gams, 1983, 177-178; Natek, 1986; 1989, 112; 1991).

Vplivi neagrarnih dejavnosti, ki se kažejo v deležu kmečkega in nekmečkega prebivalstva, prihajajo do veljave v socialno-gospodarski (zaposlitveni) usmerjenosti kmečkih gospodinjstev. Na obravnavanem območju sta bili samo dve petini čistih kmečkih gospodinjstev: prevladovala so na Vitanjskem (53 %), Bistriškem in Hočko-Slivniškem (46 %) ter na Ribniško-Vuhreškem (43 %) in Slovenjgraškem Pohorju (42 %). Vse druge kmetije so bile odvisne od dela in zaslužka, oziroma nekmečkih pokojnin. Mešanih kmetij, to je takšnih, kjer je bil redno zaposlen izven svojega kmečkega obrata ali gospodar ali njegov zakonski sodrug, je bilo 36 %. Največ tovrstnih domačij je bilo na Oplotniškem (56 %), Vuzeniškem (51 %) in Zreškem Pohorju (44 %).

Polčiste kmetije, kjer so zaposleni gospodarjevi otroci ali drugi sorodniki,

ki žive na domačiji, so vključevale 23 % kmečkih gospodarstev. Največ jih je bilo na Lovrenškem (41 %) in Slovenjgraškem Pohorju (33 %) ter v predelih Vitanjskih Karavank, najmanj pa med gospodarstvi na vuzeniškem (7 %), oplotniškem (11,5 %), hočko-slivniškem (16 %) in zreškem območju (18 %).

Današnje strukture prebivalstva, ki živi na hribovskih kmetijah, so plod dolgotrajnega razvoja in se spreminjajo iz generacije v generacijo. Zato enkratni, kratkotrajni in šibki vplivi ne morejo nenadoma spremeniti obstoječega stanja in zaustaviti usmerjenih in vzročno pogojenih razvojnih teženj. To je potrebno poudariti tudi zato, da bomo znali vrednotiti procese, ki preoblikujejo obstoječo podobo pokrajine. V njih se namreč prepletajo razvojne težnje iz preteklosti z novodobnimi inovacijskimi prenovitvami. V tem razvojnem krogu s kvalitetnimi spremembami iščemo, spoznavamo in vrednotimo pomen in vplive posameznih prebivalstvenih sestavin na pokrajino, oziroma na njeno podobo.

LITERATURA

- Gams, I., 1959, *Pohorsko Podravje. Razvoj kulturne pokrajine*. 231 str., Ljubljana.
- Gams, I., 1983, *Hribovske kmetije Slovenjgraškega Pohorja*. – *Geografski zbornik*, 23 str., 141–199, Ljubljana.
- Klemenčič, V., 1991, *Tendence spreminjanja slovenskega podeželja*. – *Geografski vestnik*, 63, str. 25–40, Ljubljana.
- Melik, A., 1957, *Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino*. 596 str., Ljubljana.
- Meze, D., 1980, *Osnovne smernice za geografsko proučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem*. – *Geografski vestnik*, 52, str. 145–154, Ljubljana.
- Meze, D., 1981, *Učinki povezave gornjesavinjskih hribovskih kmetij s cestami*. – *Celjski zbornik 1977–1981*, str. 371–384, Celje.
- Meze, D., 1986, *Nekaj splošnih ugotovitev o hribovskih kmetijah na Slovenskem*.

– Raziskovalec, 16, str. 464–468, Ljubljana.

Natek, M., 1986, *Prebivalstvo hribovskih kmetij v zgornjem Pomežju leta 1985 in njihova razporeditev po višinskih pasovih*. – *Geografski vestnik*, 58, str. 27–41, Ljubljana.

Natek, M., 1989, *Nekatere geografske značilnosti hribovskih kmetij v Mežiški dolini in v porečju Hudinje*. – *Zbornik radova IV. jugoslovanskega agrarnogeografskega simpozijuma*, Vršac 16. –18. septembar 1988, str. 115–124, Novi Sad.

Natek, M., 1991, *Prebivalstvene značilnosti hribovskih kmetij v zgornjem Pohorju*. – *Geografski vestnik*, 63, str. 51–68, Ljubljana.

Ravbar, M., 1990, *Populacijska razmerja med mestom in okolico v Sloveniji*. – *Geographica Slovenica*, 21, str. 189–208, Ljubljana.

EJ = *Enciklopedija Jugoslavije*, 6 (Maklj-Put), Zagreb 1965.

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 1991. Dokončni podatki. – *Zavod Republike Slovenije za statistiko*, Ljubljana.

POPULATION OF THE MOUNTAIN FARMS ON POHORJE (NE SLOVENIA)

SUMMARY

Pohorje is an extensive mountainous region, which is according to the geological petrographic structure and the tectonic origin a part of the most eastern protuberance of the Central Alps. It embraces the mountainous area between Dravska dolina (Drava valley), situated in the north, and Mislinjska dolina (Mislinja valley) in the west. In the south it reaches as far as the Tertiary Vitanjsko podolje (Vitanje valey), in the north-east Dravinjske gorice (Dravinja hills), and in the east as far as the wide plain of Dravsko polje (Drava field). This specific mountainous unit, where are mostly to be found the solitary farms, measured in the length - from the east towards the west (Maribor - Dravograd), about 47 km., in the width to 25 km. The central parts of Pohorje consist of the magmatic, metamorphic, and sedimentary rocks. More than 66 % of Pohorje is covered with the forests. There prevail the coniferous forests; the deciduous trees occupy less than 30 % of the forest surfaces. Pohorje was already settled in the 13th and 14th century (cf. Gams, 1959; Melik, 1957, 22-60; EJ, 1965, 526-527).

The geographical investigations of the mountain farms in Slovenia have been carried out according to the methodology (D. Meze, 1980). They embraced the mountain farms of 10 ha. and more of the total land tenure, and of which the homes were located at the altitude of 600 m. and more. The farms, which were situated at the altitude below 600 m., were also ascribed to the mountain farms, and of which an average gradient of the agricultural cultivated surfaces was greater of 11.5° (or 20 %; Meze, 1980, 145).

The field investigations of the mountain farms in the area of Pohorje and in its neighbourhood were carried out in the years 1987-1991. The data for 1.025 farms were collected on the basis of questionnaire and the other sources. 5.054 inhabitants lived on the farms. The size of the farms was on an average of 25.5 ha., of which the forests occupied 16.08 ha (or 63.1 %).

The geographical position and status of Pohorje are very interesting. It is surrounded by the valleys, along which an old traffic leads (roads, floating of wood on the river Drava, and in the last time also railway). Numerous settlements are to be found on the margin of Pohorje (Maribor, Ruše, Dravograd, Slovenj Gradec, Velenje, Celje, Zreče, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica, etc.), in them the old non-agricultural activities occurred. In the recent time all these settlements became the important local and regional centres with various industrial and the other non-agricultural economic branches, and infrastructure. This is to be emphasized first of all for the sake of deagrarization and numerous other influences of the industrialization, which embraced all the valley settlements. Almost all the mountain farms are connected by the forest roads to-day; the construction of roads began at the beginning of the 1960's. The farms are also connected with the local centres, which are situated in the valleys and on the margin of the Pohorje mountains. For this article it was necessary to divide the treated region into 12 areas (cf. sketch). Each areas has its own geographic characteristics, on which bases its individuality was delineated and defined. When delimitating the individual areas their gravitation to the nearest local centre was taken into account. Thus it was possible to find out their variegated regional picture of the characteristic demographic processes, which are significant of the individual part of Pohorje (of. data on the tables).

On an average 5 inhabitants lived on the treated farms. Among them only 49.2 % were women. In a wider area of Pohorje, including also non-agricultural inhabitants and the inhabitants of the smaller not treated farms, lived 49.8 % of men. It shows that the mountain farms have different needs of labour force than the

other areas, due to their production orientation (forestry, cattle-breeding).

On the farms were 3.137 active inhabitants, 50.7 % were men. 31.5 % of the active inhabitants were employed in the non-agricultural activities, all the others (68.5 %) worked on their own farms. Among the non-agricultural workers 63 % were men and 37 % were women. This shows, that the deagrarization first and the most intensively affected the male rural labour force. Among the agricultural labour force (aged from 16 to 65) 55 % were women and 45 % were men. The established data, which are different according to the individual areas, confirm, that a woman became the main labour force on the mountain farm in the time of industrialization. The woman primarily took care for the family (children, household), but in the last years she had to taken upon her shoulders also the care for farming.

Industrialization and deagrarization caused the depopulation and also lack of agricultural labour force, first of all in the mountain areas. 36 % of the treated farms were without suitable agricultural labour force. 22 % of the farms were without men, and 9.3 % of the farms were without active peasant-woman. 40 farms (3.9 %) had neither male nor female agricultural labour force.

The presented characteristics of the population contributed to the new socio-economic orientation of the farm households. 41.5 % were pure farms. The half-pure mountain farms, where the children were employed in non-agricultural activities, the farmer and the peasant-woman worked on the farm, were 22.6 %. The mixed farms were 35.9 %. The represented population structure is very important for the numerous geographical changes. Their influences can be seen in a rapid transformation of the country side, especially of the mountain areas. To the radical production changes came in the last decade. The mountain farming has lost its former value. From 50 to 80 % of the former fields were abandoned. Their surfaces were turned into meadows and pasture. The data indicates, that the forest surfaces also increase. All these changes cause the new processes in the Slovenian country. For that reason, the physiognomy of the mountain agricultural areas changes rapidly.